

Heltens teleologiske potentiale

Om nytænkning og mønsterbrud med heltene som drivkraft

Anita Holm Riis

er lektor i Anvendt Filosofi ved Aalborg Universitet. Hendes primære forskningsområder ligger inden for kulturfilosofi og sundhedsfilosofi, bl.a. har hun skrevet bogen 'Kulturmødets hermeneutik' (2006).

Abstract

Heroes can be of many types, and they can have many functions. A common trait that they all share, however, is that they represent an ideal for their followers. Ideals can serve as a driving force in people's lives and help foster individual development. The current article examines the teleological potential of heroes and its impact on individuals' life goals. The perspective of the article is philosophical, focussing predominantly on Gadamer's philosophical hermeneutics. From this perspective, the paper explores how heroes can impact their followers to make life-changing decisions. The article therefore includes an analysis of how heroes affect the interplay between their followers' past and future. The questions of history and culture, including socialization and social heritage, also form an important part of the discussion.

Keywords: pattern break, life change, hermeneutics, teleology, heroes

Bredt defineret kan helte være fiktive eller virkelige personer, som gøres til genstand for beundring eller betragtes som forbilleder (Schlenker et al. 2008). Et for denne artikel vigtigt træk ved menneskers relation til helte og forbilleder er, at disse kan understøtte strategier i forhold til at forfølge mål og drømme eller i forhold til måder at klare specifikke situationer på. Helte kan med andre ord levere et fokuseret perspektiv for de vurderinger, vi løbende foretager i forhold til fremtiden. Det er især dette aspekt, som overskriften for denne artikel peger på: Heltens teleologiske potentiale handler om, hvordan helten kan medvirke til at trække en person i særlig og ønsket retning. Det er ikke noget tilfælde, at forbilleder ofte diskuteres som et vigtigt grundlag for især børns og unges læring og udvikling (se f.eks. Osman 2019). Inden for uddannelsesforskningen diskuteres såkaldt 'educational exemplarism' (se f.eks. Nielsen 2019) netop for at undersøge forbilledets funktion i uddannelsesøjemed.

I denne artikel fokuseres der på spørgsmålet om, hvordan vi som mennesker (i alle aldre) kan ændre kurs i forhold til det, der ofte styrer vores tanker og handlinger: fx vaner, traditioner, behovet for kontinuitet osv. Ikke fordi vi nødvendigvis *skal* ændre kurs, men når vi ønsker at gøre det, er det ofte en langsommelig og besværlig proces. Helten kan her fungere som en repræsentant for det mål, vi orienterer os mod – eller, som det blev nævnt overfor, kan helten understøtte strategier i forhold til at forfølge sine mål og drømme. 'Mønsterbrydning' bliver således et implicit tema i artiklen. Begrebet defineres ofte som det at bryde en 'negativ social arv' – eller en 'negativ udviklingsspiral' (Bach 2011: 129). I denne artikel anvendes mønsterbrydningsbegrebet dog bredere, nemlig om det at lægge bestemte tænkemåder og handlemønstre bag sig for at gøre noget andet end det, man normalt ville have gjort.

Det teoretiske afsæt for de følgende analyser hentes overvejende i et filosofisk bud på, hvordan nytænkning kan opstå. I den filosofiske hermeneutiks dybest set ret traditionsbundne tænkning finder man hos Hans-Georg Gadamer på den ene side et bud på, hvordan vi fastholdes i bestemte tænkemåder, men samtidigt siges der her en del om, hvad der skal til for at bryde selvsamme tænkemåder. Når helten tænkes ind i sådanne processer, får vi samtidigt indblik i heltens teleologiske potentiale i forhold til mønsterbrydning.

Filosofisk hermeneutik – fra fortid til fremtid

Når vi anlægger et perspektiv på fremtiden i forhold til de ønsker og håb, vi måtte have, er der tale om en klassisk hermeneutisk proces, hvor vi trækker på den forståelse, vi allerede har af verden. I vores fortolkninger trækker vi på et forråd af betydningsmønstre, som danner baggrund for en vurdering det nye, vi møder. Således er vores fremtidsperspektiver også altid udkast baseret på erfaringer fra det liv, vi har levet. I Hans-Georg Gadamer's filosofiske hermeneutik kaldes dette forråd af betydningsmønstre forforståelser. Der er ikke blot tale om gennemskuelige og umiddelbart konstaterbare afsæt for en forståelse - som når man fx føler sig sikker på at kunne gennemføre et bestemt projekt, fordi man har gjort det før - Det, der er på spil, er langt mere komplekst og hænger sammen med det, vi også kalder socialisering – dvs. den proces, hvor individer internaliserer omgivelsernes sociale normer, kultur og historie. De forforståelser, vi bringer med, når vi fortolker det nye, er ofte internaliserede på måder, der gør dem helt selvfølgelige for os, og derfor kan de samtidigt være det, der fastholder os i bestemte (ønskede som uønskede) tænke- og handlemønstre. At få øje på det, der ligger uden for disse vante fortolkningsmuligheder, er derfor ikke oplagt. At bryde de mønstre, som historie, traditioner, vaner og indoptagede selvfølgeligheder har dannet, kræver, at noget nyt og anderledes får vores opmærksomhed. Problematikken kendes også fra læringsforskningen, hvor det, der kaldes 'transformativ læring', handler om den proces, hvor vi på et mere fundamentalt, identitetsmæssigt plan forandrer os, fordi vi forlader oprindelige grundopfattelser til fordel for nye (Illeris 2013: 13).

Selvom den løbende hermeneutiske proces, som vi befinder os i, når vi fortolker, på mange måder lægger op til at tænke vores indfældethed eller socialisering som et vilkår, giver perspektivet netop også en viden om, hvad der skal til for at ændre vores implicite forforståelser. Med et begreb hentet hos Hans-Georg Gadamer er forforståelser – uanset om vi bevarer eller forlader dem – altid 'produktive forståelsesbetingelser'. På den ene side forbliver de en forudsætning for de måder, hvorpå vi forstår – på den anden side er det netop disse forforståelser, der får os til at reagere, når noget irriterer eller pirrer (på tysk 'reizen') vores opfattelse af verden (Gadamer 2004: 284-285). Det sker, når vi møder noget i verden, der ikke uden videre lader sig integrere med vores forhåndsopfattelser.

Gennem denne irritation opstår muligheden for at revidere implícite forforståelser. Forforståelser udfordres, når noget ikke hænger sammen eller giver mening for os. Her kan vi selvfølgelig gå flere veje: Vi kan ignorere den inkonsistens, der opstår, eller vi kan bearbejde den, så alt alligevel passer sammen, men muligheden for at forlade et ståsted til fordel for et nyt findes også. Den sidste mulighed er der dog noget mere radikalt ved, fordi den sjældent sker med lethed. *Som udgangspunkt* forventer vi at kunne indføre eller tilføje ny information og viden, nye oplevelser, indsigter osv. til vores allerede eksisterende opfattelse af verden. Vi har – igen med et begreb hentet hos Gadamer – en fuldkommenhedsforventning (Gadamer 2004: 280) (på tysk 'Vorgriff der Vollkommenheit'). Denne fundamentale forventning om fuldkommenhed er et grundvilkår for menneskets måde at eksistere på. I psykologien kendes fænomenet gennem oplevelsen af 'kognitiv dissonans', der som teoretisk begreb dækker over det ubehag, vi som mennesker oplever, når fx vores forventninger skuffes – det handler dybest set om en oplevet inkonsistens (Cooper 2007: 2). Samtidigt er det akkurat sådanne inkonsistenser, der flytter os fra vante forestillinger og forventninger. Alt dette understreger, at det at indoptage nye perspektiver, at gå nye veje, udvikle sig i en ny retning, kræver et overbevisende udefrakommende 'puf'.

Et aktuelt eksempel, som kan belyse problematikken og knytte den til spørgsmålet om, hvordan helte, idoler eller forbilleder kan indgå i revisionen af fordomme, omhandler køns kategorier. Muligheden for at definere sig selv som andet end mand eller kvinde debatteres i øjeblikket heftigt. Samtidigt ser vi, at personer, der definerer sig som transkønnede, idoliseres og optræder som helte, fordi de bidrager til at sætte en ny dagsorden.¹ Den amerikanske skuespillerinde Laverne Cox er fx en af de mere fremtrædende repræsentanter i denne bevægelse hen mod accept af transkønnede personer. Hendes stjernestatus kommer til udtryk på mange fronter: hun har modtaget adskillige priser, været på adskillige forsider af kendte magasiner, og med knapt 4 millioner følgere på Instagram er hun utvivlsomt et forbillede for mange. Hun illustrerer netop det teleologiske potentiale, der ligger i at gøre op med bestemte tænkemåder eller i hvert fald trække dem i en retning, som ændrer noget radikalt og dermed bryder den kontinuitet, som man ellers kunne forvente. Interessant er det i øvrigt, at den fiktive superhelte-

verden først langsomt begynder at afspejle det, der foregår i den såkaldt 'virkelige verden'. Fx optræder den første transkønnede superhelte så sent som i 2019.² At superhelte er bagud for den virkelige verden, er dog ikke vigtigt her. Pointen er at vise, hvordan helte og idoler kan skabe en fremdrift i ellers fasttømrede tænkemåder, fordi de står i kontrast til indoptagede selvfølgeligheder.

Selvdistantering som forudsætning

På baggrund af det hermeneutisk set uomgængelige forhold, at forforståelser altid er en forudsætning for ny forståelse, kan man spørge, hvordan og om der egentlig kan være tale om et brud med fortiden, når vi nyorienterer os. Første trin i revisionen af forforståelser – eller fordomme, som de også kaldes hos Gadamer (Gadamer 2004: 284) - opstår som nævnt i mødet med det, der udfordrer eller irriterer den konsistens, vi som udgangspunkt forventer i kraft af den såkaldte fuldkommenhedsforegribelse. Et næste trin i dette erkendelsesudfordrende møde peger tilbage på en selv: mødet med det nye og indtil videre fremmede synliggør ens eget ståsted. Processen giver med andre ord mulighed for at blive bevidst om de fordomme hos en selv, som ellers kan være usynlige for en selv, fordi de som del af en socialisering er indoptaget i ens tænke- og handlemåder som selvfølgeligheder. Dvs. at mødet med det fremmede tillige giver en særlig mulighed for at distancere sig til sig selv i en vurdering af ens eget ståsted. I forhold til det at have eller udse sig en helt er denne distancering ikke uvæsentlig. Spørgsmålet er nemlig, om helten overhovedet kan blive helt, hvis ikke der indgår en bevidsthed om, at helten repræsenterer noget, som man *ikke* selv er (eller måske endnu ikke er). I den forstand repræsenterer helten en mangel hos en selv – eller mere snævert kan man sige, at de egenskaber og bedrifter, som helten associeres med, repræsenterer noget, som den, der udpeger helten som helt, (endnu) ikke har. Derfor kan man hævde, at selvdistantering går forud for overhovedet at kunne sige "du er min helt". I den forstand er der både kontinuitet og brud at spore i processen. At udpege sin helt er på en gang en genkendelse af noget i en selv og en mulighed for et opgør med forforståelser og fordomme; en nyorientering. Vi får øje på det nye, fordi det *ikke* er det, vi forventede – men vi må først kaste et blik tilbage på os selv for at kunne afgøre, om vi skal forholde os positivt til det.³ Hele processen kan også karakteriseres som

en glidende overgang fra fortid til en fremtid, hvor helten repræsenterer en ny identifikationsmulighed.

Hvem bevæger hvem?

Hvad betyder det, at helten med sit implicite tilbud om identifikation peger sin følger i en særlig retning? De fleste identitetsteorier betragter identitet som et flydende samspil mellem et individs selvopfattelse og dette individs omgivelser (Jenkins 2012). Hvem eller hvad, der egentlig har kontrollen i denne proces, er derimod omdiskuteret. Som det blev vist ovenfor, kræver det at kunne udpege sin helt hermeneutisk set en form for selvindsigt eller bevidsthed om, hvem man er, som afsæt for at kunne pege sig selv i en ny retning. Med helten som orienteringspunkt for en ny retning, placeres styringen på en vis måde uden for en selv, samtidigt med at man netop selv vælger sin helt. Det sidste tema, som i denne artikel skal diskuteres i forhold til heltens teleologiske potentiale, handler derfor om denne dobbelthed mellem ydre og indre styring. Her kontrasteres tillige den filosofiske hermeneutik af et ganske andet perspektiv med nogle pointer hentet hos den amerikanske neo-pragmatist Richard Rorty.

Rorty har formuleret noget ganske centralt for spørgsmålet om hvem, der bevæger hvem i forandringsprocesser. Han skelner imellem "what you want to get out of a person or thing or text in advance and *hoping* [min fremhævnin] that the person or thing or text will help you want something different - that he or she or it will help you to change your purposes, and thus to change your life" (Rorty 1998, s.106). Citatet stammer fra en diskussion om, hvad eller hvem der definerer en fortolknings sandhedsværdi, og er som sådan ikke nødvendigvis tænkt i forhold til forbilleder eller helte, men pointen er alligevel brugbar her: Man kan ville noget helt specifikt med den anden eller man kan helt uspecificeret håbe på, at den anden vil føre en i en ny retning. I begge tilfælde er det – som Rorty udlægger det – den, der som udgangspunkt vil noget med den anden, der former processen. Heltens teleologiske potentiale kontrolleres derfor snarere af følgeren end af helten, fordi det, der sætter bevægelse i tingene, er følgerens ønsker og håb. Selv der, hvor helten undervejs overtager styringen fuldstændigt, som det fx ses i sekter, hvor en karismatisk leder forfører sine tilhængere til et

totalt brud med fortiden, ændrer det ikke ved, at det som udgangspunkt er følgeren, der vil noget med helten.

I forhold til den filosofiske hermeneutik og den ovenfor beskrevne dialektiske pendlen mellem forståelsesbetingelser, mødet med 'det fremmede', selvbesindelse og heltedyrkelse synliggøres dog noget ganske andet, end dette individfokuserede perspektiv, hvor følgeren selv sætter noget afgørende i gang. De forståelsesbetingelser, som medbringes i mødet med den potentielle helt, er som nævnt indfældet i en kulturel eller historisk kontekst, som er medskaber af de implicite forforståelser. Altså må det, vi vil, ønsker og håber, ses i et større perspektiv. Kulturen og de deraf udledte forforståelser former det blik, som helten anskues med.

Sammenholder vi det filosofisk hermeneutiske perspektiv med det neopragmatiske får vi således øje på to lag i den erkendeprocess, der fører os i heltens retning. Rortys perspektiv peger på det forhold, at vi med ønsker og håb altid sætter noget i gang, som vi er individuelt ansvarlige for. Men når det gælder selve det *at få blik for* helten, må et større perspektiv inddrages, fordi vores kulturelt formede forforståelser er med til at give os netop dette blik. Helte kan anderledes formuleret kun blive helte understøttet af den kontekst, de indgår i. En person som Greta Thunberg kan f.eks. anskues som et produkt af de omstændigheder, vi befinder os i miljømæssigt og kulturelt⁴. Samtidigt appellerer hun sandsynligvis til den opfattelse, at der er tale om et stærkt personligt valg, når man tilslutter sig den sag, hun repræsenterer. At hun også selv fremstår som en stærk person med høj integritet understreger kun pointen.

Som nævnt i indledningen tematiserer den filosofiske hermeneutik både, hvordan vi fastholdes i bestemte tænkemåder, og hvad der skal til for at bryde selvsamme tænkemåder. Fordi begge dele tænkes inden for rammen af en kontinuitet mellem fortid, nutid og fremtid, er der ikke som sådan tale om radikale brudflader (heller ikke selvom vi taler om *mønsterbrud*). I det nye vil noget altid pege bagud i tid. Nytænkning kræver ganske vist, at noget 'forstyrrer' vores forforståelser, men det er akkurat fordi, vi har sådanne forforståelser, at vi lader os forstyrre. Vi får således ikke nogen klar adskillelse mellem såkaldt individuelle ønsker og kulturelle forudsætninger i denne form for tænkning. Så hvad sker der, når individet alligevel oplever en konflikt imellem personlige ønsker og kulturelle forudsætninger?

Et filosofisk perspektiv som Gadamer afdækker først og fremmest en række vilkår for den måde, vi indgår i verden på og for de måder, hvorpå vi forstår. Anliggendet for Gadamer var tillige et opgør med forsimplede opfattelser af, hvad der sker, når vi fortolker verden omkring os.⁵ Alt er relationelt betinget og givet gennem større sammenhænge, end vi umiddelbart kan overskue. Derfor kan man også hævde, at den filosofiske hermeneutiks fortjeneste blandt andet er, at den bidrager til en selvbesindelse uden dog at tilbyde et facit. I forhold til det, der er denne artikels anliggende, nemlig at anskue helten som en drivkraft for nytænkning og mønsterbrud, ligger der således et bidrag til refleksion over, hvordan man *indgår* i relationen til sin helt eller sit forbillede, samt på hvilken måde relationen *udgår* fra en selv.

Et sådant filosofisk perspektiv kan, når det drejer sig om heltens funktion, oplagt suppleres af psykologiens ofte empirisk dokumenterede perspektiver. I mønsterbrydningsforskningen er det f.eks. påvist, at mønsterbrydere i reglen orienterer sig i forhold til en betydningsfuld anden person uden hvilken mønsterbrydningen ville have været utænkelig (Rutter 2012). Selvom den filosofiske hermeneutik kan anvendes som refleksionsmedium, er Gadameres tænkning dog samtidigt ontologisk funderet. Det er netop det, der ligger i understregningen af, at der også er tale om (grund)vilkår for vores måde at være i verden på.

Konklusion

Det har i denne artikel været en grundantagelse, at helte kan være en drivkraft i forhold til at understøtte eller bevirke personlig forandring eller mønsterbrud. Derfor har helten et teleologisk potentiale. Gennem et filosofisk hermeneutisk perspektiv på, hvordan nytænkning udfolder sig, er primært to pointer kommet frem. Dels er forudsætningen, for at ændre kurs eller gøre op med sine egne forforståelser, betinget af mødet med noget eller nogen, der udfordrer den forventede konsistens, som med et begreb hentet hos Hans-Georg Gadamer kaldes en 'fuldkommenhedsforegribelse'. Helten kan netop være en sådan udfordring – en, der med et budskab om opgør med fortiden, i første runde provokerer vores opfattelser. Den anden hermeneutiske pointe er dog, at *før* vi har kastet blikket tilbage på os selv, kan helten ikke udpeges som helt. Dette dialektiske spil mellem helten og følgeren åbner derfor også det spørgsmål,

som stilles sidst i artiklen: hvem bevæger hvem? Hvor fra kommer det teleologiske potentiale? Med et citat fra Richard Rortys accentueres heltens *følger* som en grundlæggende drivkraft i bevægelsen. Individets håb og ønsker sætter i sig selv noget i gang, som har en teleologisk effekt. Som individ er det netop en nærliggende tanke, at ens egne valg tages på baggrund af en individuel orientering. Det gadamerske perspektiv går dog bag om denne umiddelbare oplevelse af selv at vælge, fordi kulturen træder frem som en vigtig drivkraft. De to perspektiver bidrager på hver sin måde til at synliggøre, hvad der kan være på færde i relationen til helten.

Den afsluttende pointe handler ikke kun om heltens teleologiske potentiale, men også om den filosofiske hermeneutiks potentiale som refleksionsmedium. I en verden, som tilsyneladende bevæger sig hurtigere end nogen sinde før, er der brug for selvbesindelse. Spørg derfor ikke, hvad du kan gøre for din helt, men spørg hvorfor helten dukkede op i dit liv og hvilken funktion helten har i dit liv.

Referencer

- Bach, Allan. 2011. „Mønsterbrydning i et ICDP-perspektiv“ 128-152. I Sørensen, Jytte (red.): *Mønsterbrud I opbrud*. Dafolo, Frederikshavn.
- Cooper, Joel. 2007. *Cognitive Dissonance. Fifty Years of a Classic Theory*. SAGE, London.
- Gadamer, Hans-Georg. 2004. *Sandhed og metode, Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*. Systime Akademisk, Viborg.
- Illeris, Knud. 2013. *Transformativ læring og identitet*. Samfundslitteratur, Gylling.
- Jenkins, Richard. 2012. *Social identitet*. Hans Reitzels Forlag, Kbh.
- Nielsen, Carsten Fogh. 2019. Exemplarity, expressivity, education. *Journal of Moral Education*, VOL. 48, NO. 3:381–392. <https://doi.org/10.1080/03057240.2018.1563879>
- Osman, Yousra. 2019. The significance in using role models to influence primary school children's moral development: Pilot study. *Journal of Moral Education*, VOL. 48, NO. 3: 316–331. <https://doi.org/10.1080/03057240.2018.1556154>
- Riis, Anita. 2017. Metode, empiri og humanistisk forskning: En aktualisering af Hans-Georg Gadamer's metodekritik. I:

- Ziethen, Morten (red): *Anvendt filosofi er interaktionel filosofi. Positioner og perspektiver*. Aalborg Universitetsforlag.
- Rorty, Richard. 1998. The pragmatist's progress. In Collini, Stefan (red.): *Umberto Eco. Interpretation and Overinterpretation, with Richard Rorty, Jonathan Culler and Christine Brooke-Rose*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rutter, Michael. 2012. Resilience as a dynamic concept. *Development and Psychopathology* 24:335–344.
- Schlenker, Barry R.; Weigold, Michael F.; Schlenker, Kristine A. 2008. What Makes A Hero? The Impact of Integrity on Admiration and Interpersonal Judgment. *Journal of Personality* 76:2. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2007.00488.x>

Endnotes

- 1 At de på samme tid udkammes af dem, der vil bevare mere konservative opfattelser af køn, understreger blot, hvor stærk en faktor forforståelser er.
- 2 Se: <https://tvline.com/2019/01/18/supergirl-dreamer-suit-photo-nicole-maines-nia-nal-transgender-superhero/> (hentet 17/11-2019). Som det fremgår af artiklen er ikke blot selve superheltinden 'Dreamer' transkønnet, hun spilles også af den transkønnede Nicole Maines.
- 3 Måske kan man mod denne tese indvende, at fx et 5-årigt barn, der dyrker sin superhelt, næppe har den form for selvindsigt, som her påstås at være en forudsætning for overhovedet at kunne udpege sin helt. Selvindsigt er dog ikke nødvendigvis altid noget, man kan formulere i klare beskrivelser af, hvem man selv er – det kommer også til udtryk på langt mere ikke-ekspliciterede måder i fx en sammenligning mellem 'mig og det andet'. Barnet ved højst sandsynligt, at helten kan noget, som barnet ikke selv kan eller måske aldrig vil kunne – at helten dermed repræsenterer en mangel hos barnet selv, også selvom det ikke kan formuleres direkte.
- 4 Skellet mellem natur og kultur skal ikke diskuteres her. Men anskuer man alligevel klimakrisen som noget, der har med natur at gøre, er det oplagt, at natur og kultur indgår i et vekselvirkningsforhold, hvor kulturen stærkt præges af det, der foregår i naturen, ligesom en særlig kultur har været afgørende for den måde, naturen har udviklet sig på.
- 5 Dette anliggende kom til udtryk i Gadammers kritik af en metodefikseret videnskabsopfattelse, som især på det humanistiske område har undertrykt muligheden for at få indsigt i individuelle forhold (Riis 2017).